

ДО ПИТАННЯ ІСТОРИЇ РОЗВИТКУ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

УДК 347.965.42

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2020.20.7>**Водоп'ян Т.В.,***кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін, Національний університет водного господарства та природокористування.***Vodopian T. To question about the history of development of mediation in Ukraine**

Ukraine's movement to the European Community necessitates the introduction of effective ways of resolving conflicts. The experience of the courts makes it possible to state that they are not always the institutions where a person can obtain a swift, effective and acceptable solution to a problem. In many European countries about 80% of disputes are resolved through alternative dispute resolution.

Historically, Ukraine is characterized by desire for peaceful settlement of conflicts, which is followed by the availability of appropriate public institutions throughout the existence of the Ukrainian people. Many peoples of Europe including the Germans, Poles and Ukrainians had a tradition of "restorative justice" that had been enshrined in customary law.

Following the history of Ukraine, the researchers also note the existence of traditions of out-of-court dispute resolution. In Zaporizhzhya Sich important meetings, military councils, were held in the form of a circle. There was a so-called "amicable trial" and documents of amicable courts always emphasize harmony and love as the normative values of noble culture, seemingly alternative to official law and judicial debate. In XVIIIth century Ukraine operated the source of law called "Rights under which the Malorossiyan people are judged". There were two types of reconciliation in it: through mediation of conciliators, elected by the parties (court of law), and without mediation of conciliators. Prior to the revolution of 1917, reconciliation procedures were highly valued in the system of Russian commercial courts.

Mediation as a way of conflict resolution emerged only in independent Ukraine in 1990s. Mediation was first introduced by non-governmental organizations which appeared in 1994. A significant step in the development of peaceful procedures in Ukraine was the activity of the Ukrainian Center of Common Ground, established in 2002. Significant development of mediation was facilitated by projects aimed at working with courts and judges through the introduction of a judicial model of mediation. In 1997 the Donetsk Regional Mediation Group implemented mediation programs in the pilot courts of Donetsk and Odessa.

As for a legal regulation of mediation in the country, 12 draft laws on mediation have been registered in the Verkhovna Rada since 2010. Despite the lack of a profile law, there are certain normative legal acts in Ukraine which in a way mention mediation.

It can be concluded that the mediation procedure is relatively new to Ukraine, but its implementation relies on a long-term experience in the application of adjudication procedures in dispute resolution. Today, the development of the mediator movement continues, the number of people familiar with the mediation procedure is increasing, there are persons who have been trained as mediators, and there are a certain number of mediator organizations in all corners of Ukraine. In the last 25 years, the implementation of mediation has been intermittent. Activity in this direction has been increasing and decreasing under the influence of numerous factors.

Keywords: mediation, mediation history, dispute settlement, conciliation procedures, mediation implementation projects.

У статті розглянуто питання розвитку медіації в Україні. Окрему увагу приділено ролі організацій громадянського суспільства у поширенні медіації в Україні. Досліджено питання правового регулювання медіації. Проаналізовано проекти з розвитку судової медіації.

Ключові слова: медіація, історія медіації, врегулювання спорів, примирювальні процедури, проекти з впровадження медіації.

Рух України до Європейського Співтовариства обумовлює необхідність впровадження ефективних способів вирішення різного роду конфліктів. Триває процес реформування судової системи з метою налагодження ефективного правосуддя та забезпечення верховенства права в країні. Досвід діяльності судів надає змогу стверджувати, що суди далеко не завжди є тим інститутом, де особа може здобути швидке, результативне та прийнятне рішення проблемної ситуації. У багатьох європейських країнах близько 80% спорів розв'язуються за допомогою альтернативних способів вирішення спорів. Серед таких способів можна назвати арбітраж, переговори, медіацію, комбіновані способи тощо. Історично для України характерним є прагнення до мирного врегулювання конфліктів, що прослідковується у наявності відповідних суспільних інститутів протягом всього часу існування українського народу. Серед інших способів альтернативного вирішення спорів актуальною є медіація. Її офіційною датою

появи називають 1976 рік, коли під час проведення Паундської конференції було представлено доповідь судді У. Бергера, котрий заявив, про надзвичайне невдоволення американського суспільства системою судочинства і бачив вихід із цієї ситуації у використанні альтернативних способів вирішення конфліктів, та доповідь професора Ф. Сандера, котрий озвучив концепцію «судочинства з багатьма дверима», яка передбачала можливість особі, що є стороною спору, обрати спосіб його вирішення, що веде не тільки до суду. Україна на сучасному етапі зіткнулася з подібною проблемою та робить спроби відшукати її рішення, впроваджуючи медіацію. Тому актуальним є питання вивчення пройдених кроків у площині розвитку медіації в країні.

Серед науковців, які у своїх працях торкалися питання історії медіації в Україні, зокрема, можна назвати: Т. Кисельову, Ю. Бауліна, В. Гопанчука, І. Войтюк, В. Землянську, В. Маляренка, Н. Крестовську, А. Гірника, Ю. Притику, Ю. Зазуляк, Ю. Михайльського.

Метою даної статті є дослідження розвитку медіації в Україні як на сучасному етапі, так й існування примирних процедур в історичному розрізі.

У багатьох народів Європи, зокрема у німців, поляків, українців, існувала традиція «відновного правосуддя», яка закріплювалася у кодексах звичаєвого права. У Східній Україні вона трималася до середини XIX ст., а в Західній Україні (особливо в Карпатах і Прикарпатті) звичаєве право діяло до 1939 р., тобто до приходу радянської влади. Реалізувалося звичаєве право в діяльності зборових (копних) судів, які проводилися двічі на рік і в яких брало участь все доросле населення (або тільки чоловіки). Метою зборових судів було встановлення справедливості та підтримання миру в громаді, тому примирення сторін віталася [6, с. 146].

У 1859 р. в Росії було введено посаду «мирового посередника» для улагодження поземельних відносин між поміщиками і селянами й нагляду за селянськими сільськими органами громадського управління. Посередники призначалися Сенатом із місцевих дворян. Також посередництвом займалися адвокати, які готували мирові угоди своїх клієнтів.

Прослідковуючи історію України, дослідники також відзначають наявність традицій позасудового врегулювання спорів. Зокрема, у Запорізькій Січі важливі збори, військові ради відбувались у вигляді кола. Обговорення питань на колі тривало доти, доки громада не доходила консенсусу, прийнятного для всіх її членів [1].

У зв'язку з досліджуваною тематикою слід згадати про існування «полюбовного судочинства» у Руському воєводстві XV–XVI ст. Як зазначає Ю. Зазуляк, у документах «полюбовних судів» у той чи інший спосіб завжди наголошувалося на злагоді та любові як нормативних вартостях шляхетської культури, на перший погляд, альтернативних до офіційного права та судового диспуту. У практиці «полюбовного судочинства» Галицької Русі, як і інших земель, що належали до Польської Корони, бачимо виразну різницю між двома типами медіаторів – арбітрами та суперарбітрами. Ці терміни відсилають нас до двох різних процедур, що використовувалися у «полюбовних замиреннях». Арбітр залагоджував конфлікти згідно з існуючими правовими нормами та відповідно до офіційної судової процедури. Найважливіше те, що арбітр був наділений правом на власний розсуд ухвалювати вирок, керуючись у своєму рішенні приписами позитивного права. На відміну від арбітра арбітратор був швидше *amicabilis compositor*, який у своїй діяльності не стільки враховував існуючі правові норми та процедуру, скільки орієнтувався на менш визначене, але більш гнучке поняття справедливості та взаємності [2].

На території України у XVIII ст. діяло таке джерело права як «Права, за якими судиться малоросійський народ». У цій збірці було передбачено два види примирення: за посередництвом мирителів, обраних сторонами («полюбовний суд») та без посередництва мирителів. Мирителі обиралися сторонами. «Урядники графські» – представники місцевої влади, також могли виступати мирителями. «Спорні сторони» давали письмове зобов'язання не переслідувати мирителів у разі незгоди з їхнім рішенням. Рішення «полюбовного суду» не мало виходити за межі прохань та чолобитних спірних сторін, і навпаки, опустити щось з вимог, а також суперечити справедливості, совісті та містити гарантії виконання у вигляді заруки або штрафу (пункт 3 артикулу 25 глави VII) [3].

До революції 1917 року в системі російських комерційних судів достатньо високо цінувалися процедури примирення. Арбітрами, як правило, виступали не професійні судді, а купці. У радянські часи також існували альтернативні способи вирішення конфліктів і стосувалися вони різних галузей права. У сімейних справах та процесах про розірвання шлюбу обов'язковою вимогою закону була досудова процедура примирення. Спори між підприємствами перед тим, як потрапити до Державного арбітражу, також повинні були пройти обов'язкові досудові процедури претензійного порядку. Трудові конфлікти розглядалися спеціальними комісіями з представників трудових колективів та адміністрації підприємств. Більшість побутових суперечок розглядалися товариськими судами [7].

Н. Крестовська виділила такі процедури мирного врегулювання спорів на території України у різні часи: Київська Русь – побратимство, замирення, хресне цілування; Велике Литовське князівство –

полюбовне/приятельське правосуддя; Річ Посполита – єднання; Російська імперія – совісні суди, мирові угоди, медіаторський розбір; Радянська Україна – мирові угоди [5].

Слід зазначити, що медіація в традиційних суспільствах вирізняється особливою роллю посередника, який є представником більш високого суспільного класу, як наслідок, вибір медіатора зумовлюється його авторитетом, походженням і соціальним становищем. За такої ситуації медіатор не може бути повністю незалежним, а тому основною функцією медіатора було те, щоб бути носієм загальноновизнаних понять моралі та справедливості.

Вищезазначені процедури не можливо повною мірою визначати як медіацію в сучасному її розумінні. Сучасна медіація істотно відрізняється від традиційної медіації. Верховенство суспільних цінностей робить неприйнятною сувору конфіденційність у традиційній медіації. Тут медіація може мати публічний характер і торкатися інтересів набагато ширшого кола зацікавлених сторін, зокрема членів сімей сторін, які сперечаються [4].

Дослідивши історію розвитку примирювальних процедур на території сучасної України, перейдемо до розвитку безпосередньо медіації. Медіація як спосіб вирішення конфліктів з'явилася в незалежній Україні лише у 90-х роках ХХ ст. Вперше запровадження медіації було здійснено недержавними організаціями, які з'явилися у 1994 році.

У 1995–1997 роках у багатьох регіонах України перші організації почали впроваджувати медіацію для вирішення різних видів спорів: трудових, комерційних, споживацьких, шкільних, сусідських тощо. У 1997 році в Одесі відбулося застосування медіації у цивільному процесі, що свідчить про впровадження цієї процедури у співпраці із державними органами та її визнання.

З метою протидії промисловим страйкам у 1998 році Уряд України за підтримки фінансованого USAID проекту створив нове урядове агентство – Національну службу посередництва і примирення, що була підзвітна лише Президентові України та уповноважена сприяти врегулюванню колективних трудових спорів [8].

Одним з перших значних проектів з медіації в Україні можна назвати проект за фінансової підтримки USAID (1997–1999 рр.), в рамках якого по всій території держави було створено місцеві центри медіації, здійснювалася підготовка медіаторів.

Значним етапом в розвитку примирювальних процедур в Україні стала діяльність Українського центру порозуміння, створеного у 2002 році. Ця організація проводила роботу щодо впровадження медіативних процесів у кримінальне судочинство. Відбувалася значна діяльність щодо впровадження відновного правосуддя. Цією організацією було створено 15 українських громадських організацій. Український центр порозуміння було реорганізовано в Інститут миру і порозуміння у 2012 році.

Слід зазначити і про проекти, спрямовані на роботу із судами та суддями в розрізі просування судової моделі медіації.

Такий рух почався 1997 року, коли Донецька обласна група медіації отримала грант від фонду «Євразія» на розробку програм з медіації в пілотних судах Донецька та Одеси. В 1997 році медіатори Одеської обласної групи медіації першими на теренах колишнього Радянського Союзу провели медіацію справи, яку було передано з суду [8].

У 2008 році завдяки підтримці Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку) був створений Український центр медіації (УЦМ).

Український центр медіації реалізовував проект щодо передачі справ на вирішення у медіації із Дніпровським районним судом міста Києва у 2009 році.

Вагомим внеском у впровадження судової медіації в Україні можна назвати діяльність в межах проектів, проведених Європейською комісією та Радою Європи: «Процедура відбору та призначення суддів, їх підготовки, притягнення до дисциплінарної відповідальності, розподілу справ та альтернативного розв'язання спорів» у 2006–2007 роках та «Прозорість та ефективність системи правосуддя в Україні» у 2008–2011 роках. Медіаційна складова цих проектів була зосереджена на впровадженні моделі судової медіації. У рамках проекту готували суддів чотирьох судів в містах Біла Церква, Вінниця, Донецьк та Івано-Франківськ, які займалися медіацією справ упродовж 2010–2011 років [8].

Проект за підтримки Канадського національного судового Інституту «Освіта суддів для економічного зростання» (2013–2016) надав можливість здійснити спробу впровадження процедури врегулювання спору за участі судді, що відбувалася у двох пілотних адміністративних судах та одному суді загальної юрисдикції в Одесі та Івано-Франківську.

В межах досліджуваної тематики слід звернути увагу на проект USAID «Справедливе правосуддя» та фонду «Відродження», який тривав у 2014–2015 роках та передбачав залучення медіаторів до вирішення спорів у восьми судах Волинської області.

Починаючи з 2010 року, у Верховній Раді було зареєстровано 12 законопроектів про медіацію: проект Закону України «Про медіацію» від 17.12.2010 № 7481, проект Закону України «Про медіацію»

від 21.02.2011 № 8137, проект Закону України «Про медіацію» від 05.04.2012 № 10301, альтернативний проект від 19.04.2012 № 10301-1, проект Закону України «Про медіацію» від 26.06.2013 № 2425а, альтернативний проект від 03.07.2013 № 2425а-1, проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» (щодо введення процедури медіації) від 28.12.2014 № 1666, проект Закону України «Про медіацію» від 27.03.2015 № 2480, альтернативний проект від 09.04.2015 № 2480-1, проект від 17.12.2015 № 3665, альтернативний проект від 29.12.2015 № 3665-1, проект Закону України «Про діяльність в сфері медіації» від 05.07.2019 № 10425. На жаль, жоден з цих законопроектів не був підтриманий народними депутатами, проте на даний час робоча група медіаторів у співпраці з Міністерством юстиції України розробляють черговий проект закону щодо медіації.

У 2014 році група медіаторів створила Національну асоціацію медіаторів України, яка нині представляє інтереси медіаторської спільноти. Сьогодні можна говорити про близько 20 організацій медіаторів у різних регіонах країни.

Що стосується правового регулювання медіації в країні, то незважаючи на відсутність профільного закону, в Україні діють певні нормативно-правові акти, які так чи інакше згадають цю процедуру.

Перш за все, слід назвати Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р., яким на центри безоплатної правової допомоги покладено обов'язок забезпечувати доступ особи до медіації.

Як соціальна послуга медіація врегульована наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 № 892, яким затверджено Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації).

У розрізі розвитку медіації як процедури, пов'язаної із судовим розглядом справ, Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 було ухвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів.

Серед актів, що регулюють відновне правосуддя, можна назвати: Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 «Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»; Постанову Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»; наказ Генеральної прокуратури України від 1 серпня 2008 р. «Про використання примирних процедур у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню».

Вирішення спорів за участі посередників обумовлено у Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 № 137/98 ВР.

Таким чином, процедура медіації є порівняно новою для України, однак її впровадження спирається на тривалий досвід застосування примирних процедур під час вирішення спорів. Сьогодні триває розвиток медіаторського руху, збільшується кількість обізнаних з процедурою медіації осіб, що пройшли підготовку навичкам медіатора, існує певна кількість організацій медіаторів у всіх кутках України. Протягом 25 останніх років впровадження медіації носило скачкоподібний характер. Активність у цьому напрямі то підвищувалася, то знижувалася під впливом численних чинників, зокрема, політичної та економічної ситуації в країні, наявності фінансованих міжнародними організаціями цільових проектів, діяльності організацій медіаторів, зацікавленості у розвитку медіації з боку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі. Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. 96 с.
2. Зазуляк Ю. Ремесло суперарбітра. Шляхетські конфлікти та полюбовні замирення у Руському воеводстві початку XVI ст. Соціум. Альманах соціальної історії. 2007. Вип. 7. С. 43–57.
3. Права, за якими судиться малоросійський народ / Відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков. Ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 1997. 548 с.
4. Brig M. Mediation, Power and Cultural Difference. Conflict Resolution Quarterly. 2003. № 20. P. 287–306.
5. Наталя Крестовська. Медіація: виклик правовій системі України. URL: <http://law.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/Prezentatsyya-Mediatsiya.pptx> (дата звернення: 13.08.2019).
6. Гірник А. М. Основи конфліктології. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 222 с.
7. Михальський Ю. Інститут медіації в Україні та за кордоном // Юридична газета. № 5 (270). 1 лютого 2011.
8. Тетяна Кисельова. Інтеграція медіації в судову систему України: Програмний документ, Рада Європи, Київ, 2017. URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integration-ukr-new-31-07-2017/168075c1e7> (дата звернення: 23.08.2019).